

І. С. Косенко, В. М. Грабовий, Г. І. Музика, Н. П. Томашевська, В. С. Банк, О. К. Мороз, І. Л. Дениско
Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України

РЕКОНСТРУКЦІЯ ПАРКОВИХ НАСАДЖЕНЬ ТА ПОПОВНЕННЯ ВИДОВОГО СКЛАДУ РОСЛИН НАЦІОНАЛЬНОГО ДЕНДРОПАРКУ «СОФІЇВКА» НАН УКРАЇНИ

Проаналізовано шляхи формування сучасного таксономічного складу насаджень НДП «Софіївка» НАНУ.

Вступ

Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, 215 років від початку будівництва якого виповнилось у 2011 році, є не лише видатним творінням світового садово-паркового мистецтва XVIII–XIX ст., але й одним з провідних центрів інтродукції та акліматизації рослин на теренах Правобережного Лісостепу України. Дендропарк відіграє важливу роль у справі збагачення вітчизняної флори новими рослинами, а також пропаганди серед широких верств населення ідей збереження видового різноманіття рослин та реконструкції ландшафтів старовинних парків.

Матеріали та методика досліджень

Динаміку формування таксономічного складу паркових насаджень та реконструкцію ландшафтів НДП «Софіївка» НАНУ вивчали на підставі аналізу архівних документів, монографічних матеріалів, а також існуючого стану насаджень дендропарку.

Результати досліджень та їх обговорення

Аналіз видового складу рослин парку та прилеглих місцевостей доводить, що парк був закладений на місці природного лісу, що являв типову для Центрального Правобережнопридніпровського округу грабову діброву. Так, трав'яний покрив у насадженнях парку становлять види, характерні для навколишніх природних лісів [2; 3].

На початку будівництва парку, одночасно зі створенням архітектурних, гідротехнічних споруд та формуванням доріжно-алеїної системи, було закладено основу паркових насаджень [2]. Для цього використовували переважно деревні породи лісового типу місцевого походження: дуб (*Quercus L.*), ясен

(*Fraxinus L.*), клен (*Acer L.*), липа (*Tilia L.*), граб (*Carpinus L.*), вільха (*Alnus Mill.*), деякі види в'яза (*Ulmus L.*) та ін. Вже навесні 1799 р. головний будівничий парку Л. Метцель повідомляв господареві — графу С.-ІІІ. Потоцькому, що садіння місцевих порід закінчено. Висаджування екзотичних рослин відбувалося, головним чином, у Темпейській долині, на Єлисейських полях, біля гроту Фетіди. Екзотичні рослини привозили за великі гроші в Умань через Одесу з Азії, Італії, Криму [2]. Висівали насіння горобини (*Sorbus L.*), робінії (*Robinia L.*), про що Л. Метцель також доповідав господареві [3]. У поемі С. Трембецького «Софіївка» є згадка про те, що поряд з усім відомими деревами в парку є «гості» з Антиподів, Атласу і Лівану [8]. У першому путівнику парком, виданому в 1843 році у Вільно С. Грозою, названо деревні породи, що росли на той час у «Софіївці»: верба (*Salix L.*), ялина (*Picea Dietr.*), груша (*Pyrus L.*), береза (*Betula L.*), тополя (*Populus L.*), липа (*Tilia L.*), плодове дерева, троянди (*Rosa L.*) [6]. Крім того, згадується, що для декорування окремих ділянок парку, а також ваз застосовували численні квіткові культури — олеандр (*Nerium L.*), гібіскус (*Hibiscus L.*), гвоздики (*Dianthus L.*) та ін. Т. Темері [7], описуючи «Софіївку», називає оранжерейні рослини: пальми, інжир (*Ficus carica L.*), що рясно плодоносив, ананас (*Ananas Adans.*). У літній період оранжерейні рослини виставляли на партері біля будинку та вздовж алеї парку. Так, біля сходів Партерного амфітеатру розташовувався масив з дерев апельсина (*Citrus hinensis (Osbeck) L.*), береги Кам'янки прикрашали рослинами казуарини еквізетелистої (*Casuarina*

equisetifolia J. R. et L.) та магнолії великоквіткової (*Magnolia grandiflora* L.).

В першій половині XIX ст. у парку росли екзоти: платан (*Platanus* L.), гледичія (*Gleditsia* L.), веймутова сосна (*Pinus strobus* L.), деякі види глоду (*Crataegus* L.), гіркокаштан (*Aesculus* L.), плакуча форма ясена (*Fraxinus excelsior* 'Pendula'), туя (*Thuja* L.), види ялини (*Picea* Dietr.), робінія (*Robinia* L.), карагана (*Caragana* Lam.), ліриодендрон (*Liriodendron* L.) тощо. Багато екзотів загинуло взимку 1829 року [7].

Протягом усього часу існування парку таксономічний склад насаджень зазнавав більших або менших змін залежно від уваги, яку приділяли парку його тогочасні власники. Наприкінці XIX ст. головний садівничий парку В. В. Пашкевич заклав на площі у 2 га Англійський парк (нині Арборетум В. В. Пашкевича), де було висаджено близько 250 видів і садових форм рослин, в т.ч. багато екзотів [2]. Нині в Арборетумі В. В. Пашкевича представлено 73 види й форми, в т.ч. 45 видів і форм, висаджених у 1889–1891 роках.

Революція 1917 року, громадянська війна, численні зміни підпорядкування парку різним державним структурам, а згодом і лихоліття Великої Вітчизняної війни не сприяли збільшенню таксономічного складу рослин парку. Значну їх кількість протягом цих років було втрачено.

В 1946 році Радою Міністрів УРСР було прийнято спеціальну Постанову «Про відновлення і благоустрій Уманського державного заповідника „Софіївка”», відповідно до якої на ремонт і реставрацію парку було виділено 1 млн. крб. 1948 року затверджено генеральний план відновлення і розвитку заповідника «Софіївка» [4]. Було проведено інвентаризацію деревних і чагарникових порід. За даними О. Л. Липи у червні 1945 року в насадженнях парку було представлено 377 таксонів [5], тим часом як у переліку С Бонецького [1], датованому 1927 роком, наведено 490 таксонів. З метою поповнення і поповнення насаджень парку в 1949 році був створений розсадник декоративних культур площею 20 га для вирощування садивного матеріалу.

Процес відновлення паркових насаджень розпочався у 1954 році. Завдяки висаджуванню саджанців дерев і кущів з розсадника таксономічний склад насаджень парку було значно збільшено. Особливо помітне збільшення відбулося після передання парку до системи Академії Наук УРСР у 1955 році.

Центральним республіканським ботанічним садом АН УРСР було заплановано тему «Відновлення і покращення паркових композицій дендропарку „Софіївка”». Під час виконання теми було проведено ландшафтні рубки на площі 2 га, прочистки 0,5 га насаджень на Кавказькій гірці, на площі 4 га на Грибку розкрито краєвиди з Великої галявини на «Малу Швейцарію» і павільйон Флори. Було викорчувано більше сотні пеньків і очищено від омели 400 дерев, зацементовано душла 50 дерев, проведено прополювання 10 га парку. На Нижньому ставі, вперше в Україні, було закладено розсадник водних рослин: латаття (*Nymphaea* L.) різного забарвлення (білого — 3 таксона, кремового, рожевого, червоного і синього — по 2 таксона); глечики жовті (*Nuphar luteum* (L.) Smith.), лотос каспійський (*Nelumbum caspica* (DC.) Fisch.), декілька кущів понтедерії сердцелистої (*Pontederia cordata* L.) і водяного маку (гідроклеїсу лататтєвого (*Hydrocleis nymphoides* (Willd.) Buchenau)) — 56 гнізд у кошиках. Водяний гіацинт (ейхорнію здуточерешкову (*Eichhornia crassipes* (Mart.) Solms.)) взимку зберігали у теплиці, а навесні переносили у став.

За період з 1956 по 1960 рік у парку лише на схилі від сільськогосподарського інституту висаджено 45 тис. шт. саджанців. Якщо в 1954 році було висаджено 3,9 тис. шт., у 1955 році — 4 тис. шт. саджанців деревних і кущових порід (з них 2,7 тис. шт. троянд (*Rosa × hybrida* L.) 41 сорту), то вже у 1957 році — 22 тис. шт., в 1959 р. — 7,2 тис. шт. У 1960 році 1,4 тис. шт. саджанців висаджено у Грековій балці на площі 1 га, 1,4 тис. шт. — на Дубинці на площі 2 га, 4 тис. шт. — на Арборетумі на площі 3,5 га. Всього протягом указанного року висаджено 44,4 тис. шт. саджанців. При цьому видовий склад деревних і кущових культур у паркових насадженнях зріс від 270 таксонів у 1954 році до 520 у 1960 році.

В 1961 році затверджено нову тему науково-дослідних робіт — «Вивчення і поповнення видового складу рослин дендропарку „Софіївка”». Протягом 1961–1965 років відбувалося створення насаджень у Грековій балці на площі 15 га (створено живопліт, що відокремлював парк від міста), в Англійському парку — на 0,5 га, біля Верхнього ставу — на 3,5 га, на Грибку — на 5 га, на Єлисейських полях — на 1,5 га, на Дубинці — на 3 га та ін. Від обеліску «Орел» до Верхньої тераси на площі 1 га створено сирінгарій із 100 сортів бузку (*Syringa* L.).

На площі 7 га закладено арборетум з деревних і кущових порід 700 таксонів. У 1961 році висаджено 5,6 тис. шт. саджанців дерев і кущів, у 1962 році — 18,4 тис. шт., у 1963 році — 4,7 тис. шт., у 1964 році — 5,4 тис. шт., у 1965 році — 21,3 тис. шт. У 1962 році було зрубано 147 шт. дерев, у 1963 році — 162 шт., у 1964 році — 314 шт., у 1965 році — 233 шт. Всього за ці роки з насаджень парку видалено 856 шт. дерев, а висаджено — близько 60 тис. шт.

За 1966–1970 роки у рамках теми «Інтродукція і акліматизація нових цінних рослин для збагачення рослинних ресурсів СРСР» було проведено інвентаризацію деревних і кущових рослин парку. При цьому було встановлено, що в цей період у парку росли деревні і кущові рослини 550 таксонів: з них 497 листяних і 53 хвойних породи. На жаль, даних щодо вирубок і садіння в цей період збереглося обмаль, але відомо, що в 1966 році було зрубано 200 шт. дерев, а висаджено 6 тис. шт. дерев і кущів. У 1968 році санітарні рубки становили 150 м³, а обсяги садіння — 5 тис. шт. дерев і кущів. Протягом указаної п'ятирічки під час ландшафтних і санітарних рубок було видалено 1,5 тис. шт. сухих і хворих дерев, обрізано гілки на 1 тис. дерев і висаджено близько 20 тис. шт. У ці роки постають питання щодо відкриття наукового відділу, будівництва теплиці на розсаднику та лабораторного корпусу на Грибку.

Науковий відділ був відкритий у 1974 році. Подальшу роботу було спрямовано на організацію його діяльності, будівництво установки штучного туману, розробку нових технологій розмноження декоративних рослин та розширення асортименту інтродукованих рослин для висаджування у парк. На 1979–1983 роки затверджено тему наукової роботи «Розробка асортименту деревних рослин і мобілізація матеріалу для створення паркових композицій у новій частині заповідника „Софіївка” АН УРСР». У ці роки відбувалося освоєння нової території на місці військової частини, а також відновлення насаджень історичної частини парку після стихійного лиха 1980 р., внаслідок якого було зрито 18 тис. м² ґрунтового покриву, загинуло 39 і пошкоджено 64 цінних дерева. У процесі відбудови було проліковано більше 300 дерев, висаджено 2,5 тис. шт. дерев і кущів, відновлено трав'яний покрив на площі 2 га, висаджено 40 тис. шт. саджанців плюща (*Hedera L.*) і 20 тис. шт. барвінку (*Vinca L.*).

Протягом 1979–1983 років щорічно висаджували від 2 до 5 тис. шт. саджанців деревних і кущових рослин. Формувалися насадження у Грековій балці. Таксономічний склад насаджень зріс до 790 таксонів.

В 1984 році науковий відділ у парку було відновлено, і до 1989 року таксономічний склад насаджень було збільшено до 967 таксонів. Щорічні висаджування у парк зросли до 10 тис. шт. деревних і кущових порід та 40–50 тис. шт. ґрунтопокривних рослин. Так, протягом 1987 року проводилися санітарні рубки на площі 6 га, формові — на 1,7 га та проведено рекультивацію на 7 га і висаджено 9 тис. шт. саджанців 49 таксонів рослин.

В 1990 році парку «Софіївка» надано статус науково-дослідної установи, науковий відділ переведено з ЦРБС до парку. Цього року висаджено у парк 9,8 тис. шт. дерев і кущів 49 видів і форм, в т.ч. 16 нових для парку, а також 5 тис. шт. ґрунтопокривних рослин 5 видів. Щороку проводилися експедиційні дослідження, з яких привозили численні нові види, форми й сорти деревних, кущових і ґрунтопокривних рослин. Так, лише з Полтави у 1990 році привезено 98 видів і форм рослин саджанцями й живцями. На 1993 рік таксономічний склад насаджень парку зріс до 1115 видів, форм, різновидів і сортів дерев і кущів. На цей час колекція троянд (*Rosa × hybrida L.*) становила близько 300 сортів, шипшин (*Rosa L.*) — 75 видів, ліщин (*Corylus L.*) — 25 видів і форм, ялин (*Picea A. Dietr.*) — 43 таксона, буків (*Fagus L.*) — 20, рододендронів (*Rhododendron L.*) — 33, ялівців (*Juniperus L.*) — 44 таксона.

На 1994–1998 роки затверджено тему наукової роботи «Вивчити біоекологічний стан інтродукованих рослин та провести реконструкцію насаджень дендропарку „Софіївка” НАН України». У ході підготовки до 200-річчя з часу заснування парку проводили значні роботи з реконструкції ділянок парку: Звіринець, Піскарня, Мала Швейцарія, Далекий вигін, Грекова балка з новоствореними ставками, Головний вхід та прилегла територія, автостоянка і Будинок творчості вчених, Партерний амфітеатр, Центральна частина парку, Кавказька гірка, Грибок, адмінзона, вхідна зона з вул. Київської тощо. Проведено підготовку ділянок, здійснено їхнє ландшафтне оформлення, на території адмінзони закладено розарій.

Протягом указаного періоду в парку висаджено 627,6 тис. шт. рослин деревних, чагарникових,

грунтопокривних і квіткових культур 290 найменувань, в т.ч. 181,6 тис. шт. деревних і чагарникових рослин, з яких ліщин (*Corylus L.*) різних форм — 5,9 тис. шт., буків (*Fagus L.*) — 7,6 тис. шт., ялин (*Picea A. Dietr.*) — 1 тис. шт., ялівців (*Juniperus L.*) — 28,7 тис. шт., туй (*Thuja L.*) — 0,8 тис. шт., троянд (*Rosa × hybrida L.*) — 6,6 тис. шт., самшиту (*Buxus L.*) — 10 тис. шт., рододендронів (*Rhododendron L.*) — 0,5 тис. шт., бузків (*Syringa L.*) — 0,7 тис. шт., ліан — 0,3 тис. шт., 250 тис. шт. квіткових і 181,6 тис. шт. грунтопокривних культур.

Найбільші обсяги реконструкції ділянок та створення насаджень проведено в 1996 році. Так, якщо протягом 1994 і 1995 років проводили переважно рубки та формування ландшафтів на площі 70 і 80 га відповідно, було висаджено за роками 5 і 6 тис. шт. деревних рослин, 10 і 30 тис. шт. розсади квіткових культур та по кілька тисяч грунтопокривних, то у 1996 році роботи значно активізувалися. Так, рубки було проведено на площі 120 га, відсіпку ґрунту — 30 м³, створено газони на 30 га, висаджено 364 тис. шт. рослин 90 таксонів, в т.ч. 32,6 тис. шт. дерев і кущів, з них 21 тис. шт. ялівців (*Juniperus L.*), 9 тис. шт. самшиту (*Buxus L.*) та 72 тис. шт. квіткових і близько 10 тис. шт. оранжевейних культур.

Значні реконструкційні роботи проводились і в наступні роки. Наприклад, у 1998 році санітарні й ландшафтні рубки здійснено на площі 50 га. Значні обсяги робіт було виконано у Грековій балці з новоствореними ставками, на Головному вході, на вході з вул. Київської та на розарії, де замінено ґрунт на глибину 0,7 м на 500 м² работок розарію. Того ж року висаджено у парк понад 33 тис. шт. деревних і чагарникових рослин близько 150 таксонів і 25 тис. шт. квіткових культур. На створеному на території адмінзони розарії площею 0,5 га було висаджено 3 тис. шт. троянд.

На 1999–2003 роки затверджено нову тему досліджень: «Збереження і збагачення різноманіття рослин в паркових ценозах Правобережного Лісостепу України». Під час виконання цієї теми обстежено Немирівський і Печерський парки Вінницької області, Будищанський, Велико-Буримський, Леськівський, Кам'янський, Козачанський, Корсунь-Шевченківський, Синицький, Смілянський, Тальнівський, Черкаський парки Черкаської області та Весело-Боковеньський парк Кіровоградської

області. Написано історичні довідки щодо цих парків, проведено обстеження таксономічного складу, вимірювання основних складових парку — старих порід, описано трав'янистий покрив у цих парках. Спільною рисою цих парків є те, що основними паркоутворюючими породами у них є аборигенні види з деякими включеннями інтродуцентів. Парки занедбані, зарослі самосівом, рубки догляду в них майже не проводяться, старі дерева випадають. Разом з тим, під час експедиційних досліджень було зібрано матеріал для живцювання і щеплення деяких інтродуцентів, відсутніх у насадженнях «Софіївки».

На прикладі дендропарку «Софіївка» відпрацьовуються наукові принципи та прикладні питання формування основних типів експозицій у старовинних парках. У контексті цих питань було проведено реконструкцію ділянок «Дубинки», галявини біля Китайської альтанки, острова Анти-Цирцеї, Центральної частини парку, Англійського парку, маточника, периметра Верхнього ставу, Ахеронтійського озера, ложа і склепіння підземної річки, алеї парку та каскаду ставків у Грековій балці. Відкрито граніти на кам'яній гряді, при цьому вивезено 2,5 тис. м³ ґрунту. Крім того, на різні ділянки парку завезено 1,5 тис. м³ ґрунту, сплановано і засіяно газон на площі 11 га. Сформовано нові композиції й відкрито існуючі, для чого проведено рубки догляду на 147,5 га. На вході з вул. Київської створено Кам'яну гірку, для чого було завезено валуни, сплановано площу і висаджено хвойні, грунтопокривні й цибулинні рослини, за якими проводився догляд. Створено іридарій, на якому висаджено півники (*Iris L.*) 38 таксонів.

Досаджено другу частину розарію, раніше висаджені троянди замінено на 70% внаслідок загибелі рослин протягом суворої зими 2002 року. Всього висаджено і замінено 17,5 тис. шт. саджанців троянд. Регулярно проводився догляд розарію.

Значні насадження проведено по берегах і схилах каскаду ставків у Грековій балці, де в попередні роки було висаджено понад 14 тис. шт. ялівців (*Juniperus L.*) різних форм, більше 60 тис. шт. грунтопокривних рослин та 10,5 тис. шт. дівочого винограду (*Parthenocissus (L.) Planch.*). Висаджено колекцію ліщини (*Corylus L.*) біля Ліщинового та колекцію грабів (*Carpinus L.*) біля Ювілейного ставу. Проведено реконструкцію Партерного амфітеатру. На клумби схилу висаджено 45 тис. шт. грунтопокривних рослин різних строків цвітіння і різноманітного

забарвлення та 4,4 тис. шт. саджанців самшиту (*Viburnum* L.) вздовж доріжок серпантину, паралельно до існуючих насаджень. На Головній алеї відбувалася поступова заміна лип (*Tilia* L.) та гіркокаштанів (*Aesculus* L.) на буки (*Fagus* L.). Протягом згаданого періоду там висаджено 220 великомірних саджанців. Крім того, на різних ділянках парку висаджено близько 3 тис. шт. буків різних форм.

Значні обсяги насаджень виконано у районі Кавказької гірки, де висаджено 400 шт. бузку (*Syringa* L.), різні форми чубушнику (*Phyladelphus* L.), ялини (*Picea* A. Dietr.) та інших рослин. Також по периметру Верхнього ставу висаджено ялини, ліщини (*Corylus* L.), верби (*Salix* L.), тополі (*Populus* L.). В Англійському парку висаджено 115 шт. рододендронів (*Rhododendron* L.), 2 тис. шт. купини (*Polygonatum* L.), 2 тис. шт. ацени дрібнолистої (*Ascaena microphylla* Hook.) та кілька тисяч штук копитняку (*Asarum* L.).

На острові Анти-Цирцеї проведено повну реконструкцію, знято старі й хворі дерева, підсипано і сплановано ґрунт та реконструйовано газон. На клумбах було висаджено троянди (*Rosa* × *hybrida* L.), кани (*Canna* L.), жоржини (*Dahlia* Cav.) та інші рослини.

Вздовж екскурсійного маршруту висаджено 400 шт. папоротей та підсаджено госту (*Hosta* Tratt.), з неї створено нові експозиційні ділянки в західній частині парку.

Таким чином, загальна кількість висаджених для реконструкції різних ділянок парку та для створення нових ландшафтних композицій рослин за п'ять років (1999–2003 рр.) становила 523 тис. шт., в тому числі: 57,3 тис. шт. деревних і кущових рослин, 333 тис. шт. ґрунтопокривних та 132,7 тис. шт. розсади й цибулин квіткових культур.

Лише за 2003 рік загальна кількість висаджених з метою реконструкції різних ділянок парку та створення нових ландшафтних композицій рослин становила 74,5 тис. шт. 230 таксонів, 55 з яких нові для парку. З цієї кількості висаджених рослин 11,5 тис. шт. становили деревні й чагарникові породи, 6 тис. шт. — троянди, 11 тис. шт. — ліани, 6 тис. шт. — розсада квіткових культур, 40 тис. шт. — трав'янисті рослини.

З метою збереження і збагачення різноманіття рослин у паркових ценозах у дендропарку «Софіївка» створено ділянку, де висаджено рослини, що потребують охорони й занесені до Червоної книги

України. На створеній ділянці та в інших місцях парку представлено рослини 112 таксонів, з них 65 таксонів становлять дерева і кущі, 8 — ліани, 40 — трав'янисті рослини. Впродовж 1999–2003 років тривали роботи зі створення експозиційної ділянки рослин Червоної книги. Протягом зазначеного періоду висаджено більше 700 рослин 50 таксонів (з них рослини 37 таксонів нові для парку). Висаджено такі рослини:

1. Айстра альпійська (*Aster alpinus* L.)
2. Андрахна колхідська (*Andrachne colchica* (Fisch. et Mey.) Pojark.)
3. Арістолохія маньчжурська (*Aristolochia manshuriensis* Kom.)
4. Арніка гірська (*Arnica montana* L.)
5. Береза дніпровська (*Betula borispheica* Klok.)
6. Береза низька (*Betula humilis* Schrank.)
7. Бруслина карликова (*Euonymus nanus* Bieb.)
8. Бузок Вольфів (*Syringa wolfii* Schneid.)
9. Бузок східно-карпатський (*Syringa josicaea* Jacq.)
10. Вейгела рання (*Weigela praecox* (Lemoine) Bailey)
11. Вільха майжесерцелиста (*Alnus subcordata* C. A. Mey)
12. Вовчі ягоди звичайні (*Daphne odora* Thunb.)
13. Вовчі ягоди кримські (*Daphne taurica* Kotov.)
14. Вовчі ягоди Софії (*Daphne sophia* Kalen.)
15. Горіх айлантолистий (*Juglans ailantifolia* Carr.)
16. Дзельква граболиста (*Zelkova carpinifolia* (Pall.) C. Koch.)
17. Діоскорея кавказька (*Dioscorea caucasica* Lipsky)
18. Дуб австрійський (*Quercus austriaca* Willd.)
19. Дуб каштанолистий (*Quercus castaneifolia* C. A. Mey)
20. Дуб ліванський (*Quercus libani* Oliver)
21. Жимолость тосканська (*Lonicera etrusca* Santi)
22. Кизильник блискучий (*Cotoneaster lucidus* Schlecht.)
23. Клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.)
24. Лапина крилоплідна (*Pterocarya pterocarpa* (Michx.) Kunth. ex I. Ilyinsk.)
25. Ліщина американська (*Corylus americana* Walt.)
26. Ліщина ведмежа (*Corylus colurna* L.)
27. Ліщина ведмежа «Куляста» (*Corylus colurna* 'Globosa')

28. Мачок жовтий (*Glaucium flavum* Crantz)
29. Наперстянка шерстиста (*Digitalis lanata* Ehrh.)
30. Орлики трансільванські (*Aquilegia transsilvanica* Schur)
31. Підсніжник звичайний (*Galanthus nivalis* L.)
32. Підсніжник складчастий (*Galanthus plicatus* M.B.)
33. Пізньоцвіт осінній (*Colchicum autumnale* L.)
34. Пізньоцвіт Фоміна (*Colchicum fominii* Bordz.)
35. Платикодон великоквітковий (*Platycodon grandiflorus* (Jacq.) A. DC.)
36. Рододендрон жовтий (*Rhododendron luteum* Sweet)
37. Рододендрон сіхотинський (*Rhododendron sichotense* Rojark.)
38. Рододендрон Смірнова (*Rhododendron smirnowii* Trautv.)
39. Рододендрон Шлішенбахів (*Rhododendron schlippenbachii* Maxim.)
40. Сонцецвіт арктичний (*Helianthemum arcticum* (Grosser) Janch.)
41. Сосна кедрова європейська (*Pinus cembra* L.)
42. Тис ягідний (*Taxus baccata* L.)
43. Цибуля алтайська (*Allium altaicum* Pall.)
44. Цибуля ведмежа (*Allium ursinum* L.)
45. Чемерник кавказький (*Helleborus caucasicus* A. Br.)
46. Чемерник червонуватий (*Helleborus purpurascens* Waldst. et Kit.)
47. Чемерник чорний (*Helleborus niger* L.)
48. Чихавка звичайна (*Achillea ptarmica* L.)
49. Ялівець високий (*Juniperus excelsa* M.B.)
50. Ясен білоцвітний (*Fraxinus ornus* L.)

В наступні роки (2004–2008 рр.) наукову роботу проводили з теми «Вивчення біологічних особливостей інтродукованих у Правобережному Ліссестепу України деревних, кущових і трав'янистих рослин та використання їх у культурі».

В рамках цієї теми було проаналізовано зміну екологічних умов району досліджень і підібрано культури для садіння відповідно до екологічних умов і потреб висаджуваних рослин.

Протягом зазначеного періоду висаджено у парк близько 300 тис. шт. рослин, у тому числі 46 тис.

шт. саджанців дерев і кущів. Зокрема, у 2004 році було висаджено 56,8 тис. шт. рослин 250 таксонів, серед яких 8,1 тис. шт. становили деревні й кущові рослини. У 2005 році висаджено 35 тис. шт. рослин, 7,6 тис. шт. з них — дерева і кущі, в т.ч. 150 шт. ялини (*Picea* A. Dietr.), 120 шт. дуба (*Quercus* L.), 80 шт. великомірних саджанців бука (*Fagus* L.) для заміни гіркокаштанів (*Aesculus* L.) на Головні алей, 203 шт. щеплених ліщин (*Corylus* L.), 2,5 тис. шт. троянд (*Rosa* × *hybrida* L.), близько тисячі штук ялівців (*Juniperus* L.) різних форм на кам'яній гряді. Вздовж Ліщинового ставка висаджено 3 тис. шт. дівочого винограду (*Parthenocissus* (L.) Planch.), який у 2007–2009 роках був замінений спочатку на ґрунтопокривні рослини, а згодом на ґрунтопокривні троянди, що залишаються до цього часу.

Цього ж 2005 року висаджено 0,32 тис. шт. різних листяних чагарників (спірея (*Spiraea* L.), чубушник (*Phyladelphus* L.), жимолость татарська (*Lonicera tatarica* L.), сніжноягідник звичайний (*Symphoricarpos albus* (L.) Blake), сніжноягідник округлий (*S. orbiculatus* Moench.), бірючина (*Ligustrum* L.), крім того, близько 1,5 тис. шт. гости (*Hosta* Tratt.), 4 тис. шт. барвінку (*Vinca* L.), 2 тис. шт. багаторічних айстр (*Aster* L.), 2 тис. шт. тюльпанів (*Tulipa* L.) та 2,3 тис. шт. розсади квіткових культур.

Протягом 2006 року висаджено у парк 58 тис. шт. рослин, в тому числі 8,1 тис. шт. саджанців дерев і кущів.

Деревні породи становили 1,7 тис. шт., у т.ч. 700 шт. ялини (*Picea* A. Dietr.), з якої створено ялиновий масив біля Верхнього ставу. Крім того, до парку висаджено 0,25 тис. шт. кленів (*Acer* L.), 0,1 тис. шт. дубів (*Quercus* L.), 0,27 тис. шт. ліщин (*Corylus* L.). З 6,4 тис. шт. кущових порід 2,6 тис. шт. становили троянди (*Rosa* × *hybrida* L.), 2 тис. шт. — ялівці (*Juniperus* L.), 0,8 тис. шт. — самшит (*Viburnum* L.), яким було обсаджено серпантин на Партерному амфітеатрі. Цього року розпочато закладення сирінгарію, де висаджено 0,25 тис. шт. саджанців бузку (*Syringa* L.). Також було висаджено у парк інші кущові породи, серед яких 0,22 тис. шт. барбарису (*Berberis* L.), 40 шт. піраканти (*Pyracantha* Roem.), 44 шт. тису (*Taxus* L.). Тривало висаджування барвінку (*Vinca* L.), герані (*Geranium* L.), півників (*Iris* L.), гости (*Hosta* Tratt.) та ін.

Наступного 2007 року до парку висаджено 65 тис. шт. рослин, з них 6,2 тис. шт. саджанців

дерев і кущів, в тому числі 2,9 тис. шт. деревних і 3,3 тис. шт. кущових порід. З них 2,6 тис. шт. становили троянди (*Rosa × hybrida* L.), близько 1 тис. шт. — бузки (*Syringa* L.), 0,22 тис. шт. — ялівці *Juniperus* L.), 0,23 тис. шт. — інші кущові культури. Серед висаджених рослин 10–20 тис. шт. становили квіткові культури, решту — ґрунтопокривні рослини.

Протягом останнього десятиліття найбільші обсяги посадок було здійснено у 2008 році: 84,7 тис. шт. рослин, з них близько 12 тис. шт. дерев, 4,5 тис. шт. кущів, 26 тис. шт. квіткових культур, 42,5 тис. шт. ґрунтопокривних рослин.

Основні посадки цього року проводили на коніферетумі, де висаджено 1,5 тис. шт. саджанців ялини звичайної (*Picea abies* L.), 109 шт. щеплених форм ялини, 2,6 тис. шт. сосни (*Pinus* L.), 1,2 тис. шт. ялиці (*Abies* Mill.), а також на берегах Красноставського ставу, де було висаджено 5,3 тис. шт. рослин. Протягом зими і весни там висадили 0,32 тис. шт. ліщини ведмежої (*Corylus colurna* L.), 2,3 тис. шт. гібридних форм верби (*Salix* L.), 0,5 тис. шт. тополі Сімона (*Populus simonii* Carg.), 1,3 тис. шт. клену (*Acer* L.), 0,4 тис. шт. маклюри (*Maclura* Nutt.), 20 шт. платану (*Platanus* L.), 0,1 тис. шт. церцису (*Cercis* L.) та 100 шт. декоративних кущів.

Крім того, на різних ділянках парку поповнили насадження самшиту (*Buxus* L.) — 0,27 тис. шт., ялівців (*Juniperus* L.) — 0,3 тис. шт., бузки (*Syringa* L.) — 0,8 тис. шт., троянд (*Rosa × hybrida* L.) — 3 тис. шт. Висаджено 25 тис. шт. розсади квітів та близько 2 тис. шт. цибулинних рослин: тюльпанів (*Tulipa* L.), крокусів (*Crocus* L.) і нарцисів (*Narcissus* L.).

Поряд із посадками проводили санітарні рубки та формування ландшафтів. Проведено роботи по боротьбі з омелою білою (*Viscum album* L.). Зрізано 432 дерева, в тому числі 130 дерев, уражених омелою, і на 30 деревах її обрізано у кроні.

В 2009 році обсяги посадок було зменшено порівняно з 2008 р., оскільки цього року перевагу надавали роботам по догляду за насадженнями попередніх років.

Вказаного року висаджено 40 тис. шт. рослин, з них 9,5 тис. шт. деревних і кущових порід, у тому числі: 0,17 тис. шт. ялини (*Picea* A. Dietr.), 0,2 тис. шт. дуба (*Quercus* L.), 0,2 тис. шт. ясену (*Fraxinus* L.), 14 тис. шт. ліщини (*Corylus* L.), а також 2,8 тис. шт. троянд (*Rosa × hybrida* L.), 0,9 тис. шт. кизильнику (*Cotoneaster* Medic.), 0,45 тис. шт.

самшиту (*Buxus* L.), 0,45 тис. шт. ялівців (*Juniperus* L.), 0,2 тис. шт. бузки (*Syringa* L.).

Серед трав'янистих рослин розсада однорічників становила 5,6 тис. шт., дворічників — 1,7 тис. шт., цибулинні (тюльпани (*Tulipa* L.), нарциси (*Narcissus* L.), крокуси (*Crocus* L.)) — 1,7 тис. шт., ґрунтопокривні — 17 тис. шт.

Внаслідок прочисток, що відбувалися цього року, видалено 339 дерев, значну частину яких складали ялини (*Picea* A. Dietr.), які стали всихати внаслідок кліматичних змін: посушливого літа і малої кількості опадів узимку. Було видалено 28 дерев з омелою і на 10 вирізано частину крони.

Протягом 2010 року насадження парку поповнили 7,7 тис. дерев і кущів: деревні культури при цьому становили 1,2 тис. шт., кущові — 6,5 тис. шт. Серед дерев переважали аборигенні паркоутворюючі породи на заміну тих, що випали: ясени (*Fraxinus* L.) — 0,2 тис. шт., дуби (*Quercus* L.) — 0,2 тис. шт., липи (*Tilia* L.) — 0,18 тис. шт., буки (*Fagus* L.) — 0,6 тис. шт., каштан посівний (*Castanea sativa* Mill.) — 45 шт., платани (*Platanus* L.) — 20 шт., верби (*Salix* L.) — 20 шт., горобини (*Sorbus* L.) — 13 шт., тополі (*Populus* L.) — 20 шт., магнолії (*Magnolia* L.) — 32 шт., церциси (*Cercis* L.) — 9 шт., а також ялини (*Picea* A. Dietr.) — 0,12 тис. шт., сосни (*Pinus* L.) — 0,1 тис. шт., модрина (*Larix* Mill.) — 17 шт., метасеквої (*Metasequoia* Hu et Cheng) — 13 шт., ялиці (*Abies* Mill.) — 20 шт. З 6,5 тис. шт. кущових порід 3,5 тис. шт. становили троянди (*Rosa × hybrida* L.), 0,67 тис. шт. — бузки (*Syringa* L.), 0,7 тис. шт. — спіреї (*Spiraea* L.), 0,3 тис. шт. — форзиції (*Forsythia* Vahl.), 0,8 тис. шт. — клокичка периста (*Staphylea pinnata* L.), 0,1 тис. шт. — чубушники (*Philadelphus* L.), 0,2 тис. шт. — ялівці (*Juniperus* L.), а також по кілька десятків саджанців керії (*Kerria* DC.), рододендронів (*Rhododendron* L., магонії (*Mahonia* Nutt.) та інші. Крім того, висаджено декілька сотень рослин дівочого винограду п'ятилисточкового (*Parthenocissus quinquefolia* (L.) Planch.).

Як і щороку, в 2010 році висаджували квіткові й ґрунтопокривні культури в об'ємі 23 тис. шт. Загалом обсяги садіння становили 31 тис. шт. рослин.

Протягом зазначеного року проведено комплекс робіт із створення моносаду магнолій (*Magnolia* L.), ділянки щеплених форм (квартал 3 — на місці берез (*Betula* L.), що випадають), відновлювальне садіння на ділянці «Звіринець» та ін. Реконструкційні

роботи проведено на площі 1,5 га, ландшафтні рубки — на 10,15 га у кварталах 9, 10, 28. Згідно з лісорубочним квитком видалено 101 дерево, в тому числі 72 дерева з омелою. На 80 деревах уражені цим напівпаразитом гілки видалено з наступним формуванням крони.

В 2011 році тривали роботи з формування ландшафтів парку: видалення хворих рослин і малоцінних порід, висаджування інших культур. Протягом весняного періоду висаджено 7,4 тис. шт. деревних і кущових рослин, у тому числі 1 тис. шт. дерев, 6 тис. шт. кущів і 0,4 тис. шт. ліан. Серед деревних порід переважали дуби (*Quercus L.*) — 0,55 тис. шт., ясени (*Fraxinus L.*) — 0,3 тис. шт., інші культури становили менше 0,15 тис. шт. Найбільшу частку серед кущових рослин становили троянди (*Rosa × hybrida L.*) — 3,13 тис. шт., які було висаджено на розарії, на нових експозиційних ділянках по вул. Київській, на адмінзоні, біля коніферетуму, вздовж підпірної стінки, а також для поповнення насаджень попередніх років біля Ліщинового ставу. Крім троянд, висаджено значні обсяги ялівців (*Juniperus L.*) — 0,5 тис. шт.,

клокочки (*Staphylea L.*) — 0,4 тис. шт., самшиту (*Buxus L.*) — 0,75 тис. шт., а також по сотні штук форзії (*Forsythia Vahl.*), дейції (*Deutzia Thunb.*), спіреї (*Spiraea L.*), барбарису (*Berberis L.*). Висаджено однорічні, дворічні і багаторічні квіткові культури об'ємом 19 тис. шт.

Загальні обсяги посадок в 2011 році становили 7,4 тис. шт. Водночас було видалено 172 дерева, в тому числі 72 — з омелою, і зрізано гілки на 80 деревах.

Проаналізувавши дані посадок дерев і кущів у парку протягом його перебування в системі Академії наук, можна зробити узагальнення: щороку до парку висаджували переважно 4–10 тис. шт. цих порід. З загального ряду виділяються 1957 рік, коли було висаджено 22 тис. шт. дерев і кущів, 1962 рік — 18,4 тис. шт., 1965 рік — 21,3 тис. шт., 1996 рік — 32 тис. шт., 2001 рік — 13 тис. шт., 2003 рік — 11,5 тис. шт., 2008 рік — 15,5 тис. шт. Обсяги садіння і рубок протягом останніх років наведено на рис. 1 і 2.

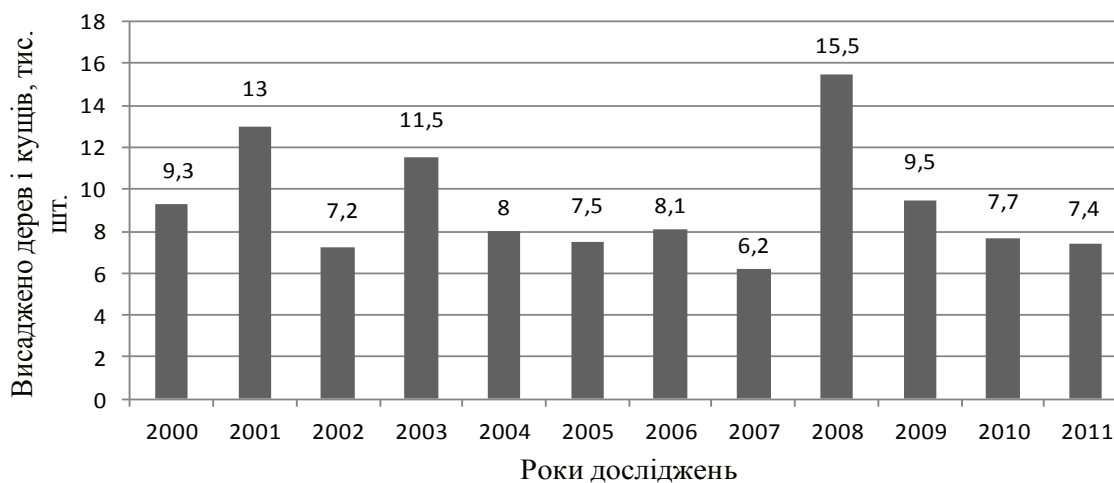

Рис. 1. Об'єм посадок деревних і кущових порід у парку

Таким чином, насадження парку постійно оновлюються і збагачуються як основними паркоутворюючими аборигенними породами рослин, так і інтродукованими з різних регіонів світу. За даними інвентаризацій таксономічний склад деревних і кущових насаджень парку збільшився з 180 таксонів у 1946 році до 2511 таксонів у 2010 році. Відновлюються й оновлюються ландшафтні композиції в історичній частині парку та створюються нові

ландшафтні композиції вздовж тальвегу Грекової балки, зосереджуються переважно екзоти та інші інтродуковані рослини.

Перелік посилань

1. Бонецький С. Деревні та чагарникові породи парку III Інтернаціоналу (кол. «Софіївка») м. Умані / Бонецький С. // Тр. с. — г. ботаніки. — Харків: Рад. селянин, 1927. — I, вип. 4. — С. 189–194.

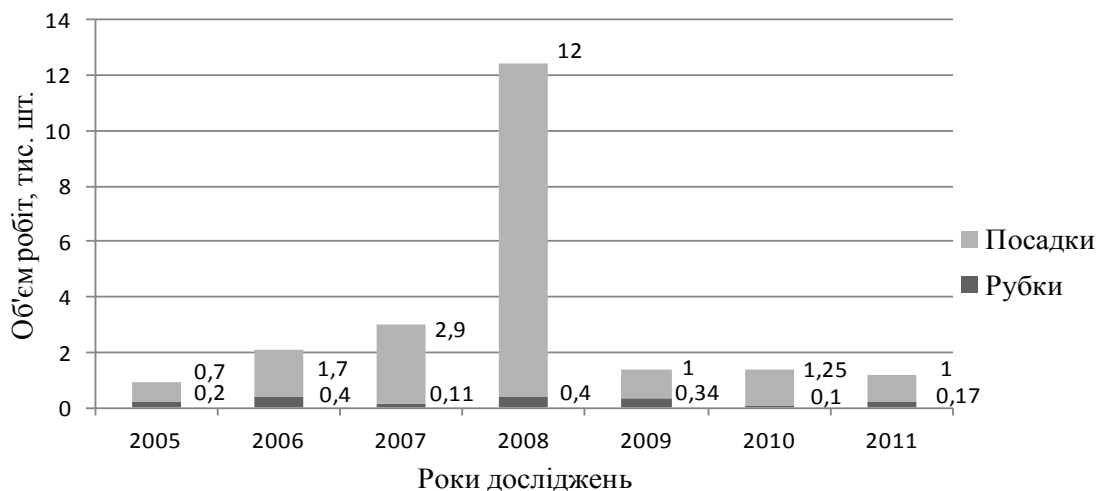

Рис. 2. Динаміка посадок і рубок дерев у парку по роках (2005–2011 роки)

2. Дендрологічний парк «Софіївка» / Косенко І. С., Храбан Г. Ю., Мігін В. В., Гарбуз В. Ф. — К.: Наук. думка, 1996. — 155 с.
3. Каталог рослин дендрологічного парку «Софіївка» / [авт. О. В. Білик та ін.; ред. І. С. Косенко]. — Умань: Уманський дендрологічний парк «Софіївка» НАН України, 2000. — 160 р.
4. Косенко І. С. Національний дендрологічний парк «Софіївка» / Косенко І. С. — К.: ВД «Академперіодика», 2007. — 198 с.
5. Лыпа А. Л. «Софиевка»: Уманский государственный заповедник (1796–1949) / А. Л. Лыпа — К.: Изд-во АН УССР, 1949. — 110 с.
6. Groza S. Opisanie Zojiówki / Sylwester Groza // Ogród polski w XIX wieku. Antologia tekstów. — Warszawa: Ośrodek ochrony zabytkowego krajobrazu, 1998. — S. 97–99. — (Ogrody 3 (9)).
7. Themery T. Guide de Sophiowka, surnommé la merveille de l'Ukraine / Théodor Themery. — Odessa: A. Braun, 1846. — 63 р.
8. Trembecki S. Sophiowka: Poème polonais, traduit vers français par le comte de Legarde / Stanisław Trembecki — Vienne: L'Imprimerie d'Antoine Strauss, 1815. — 162 р.

РЕКОНСТРУКЦИЯ ПАРКОВЫХ НАСАЖДЕНИЙ И ПОПОЛНЕНИЕ ВИДОВОГО СОСТАВА РАСТЕНИЙ НАЦИОНАЛЬНОГО ДЕНДРОПАРКА «СОФИЕВКА» НАН УКРАИНЫ

И. С. Косенко, В. Н. Грабовой, Г. И. Музыка, Н. П. Томашевская, В. С. Банк, Е. К. Мороз, И. Л. Дениско
 Национальный дендрологический парк «Софиевка» НАН Украины

Проанализированы пути формирования современного таксономического состава насаждений и история реконструкции ландшафтов НДП «Софиевка» НАНУ.

THE PARKLAND RENOVATION AND AUGMENTATION OF THE PLANT SPECIES COMPOSITION IN THE NATIONAL DENDROLOGICAL PARK «SOFIYIVKA» NAS OF UKRAINE

I. S. Kosenko, V. M. Grabovyi, G. I. Muzyka, N. P. Tomashevskaya, V. S. Bank, O. K. Moroz, I. L. Denysko
 The National Dendrological Park «Sofiyivka» NAS of Ukraine

The formation ways of present taxonomical structure of plantations and the history of parkland renovations in the Dendrological Park of "Sofiyivka" NAS of Ukraine are analyzed.